

CONTRACTOR
Academia Română, Filiala Iași

Președinte,
Acad. Viorel Barbu

Nr. și data înregistrării

Programul:	Resurse umane
Tipul proiectului:	Proiecte de cercetare postdoctorală
Cod proiect:	PD 546

SINTEZA LUCRĂRII, 2012

Titlul proiectului: „O societate în căutarea onoarei. Duel și masculinitate în sfera publică din România (1859-1918)”
Director de proiect: dr. Mihai Chiper

Activitățile științifice în cadrul proiectului au fost stabilite prin anexa II la contractul de finanțare încheiat între Filiala Iași a Academiei Române și Unitatea Executivă pentru Finanțarea Învățământului Superior și a Cercetării Științifice Universitare (UEFISCSU):

1.1. Activitate de cercetare in arhive si biblioteci. Documentare si informare. Investigatii in Arhivele Naționale ale României, Fondurile speciale ale Bibliotecii Naționale din București (Fondurile Saint Georges), la Biblioteca Academiei din București. Documentare la Bibliotecile Universitare din Iași, București. 1.2. Sintetizarea materialelor si corelarea cu studiile din domeniu apărute pana la acel moment. 1.3. Sistematizarea informațiilor teoretice si metodologice obținute si corelarea lor cu datele obținute in cadrul cercetării.

2.1. Valorificarea si structurarea informațiilor obținute din cercetare, a concluziilor dezbaterilor si discuțiilor prin redactarea unor capitole ale unei monografii. 2.2. Actualizarea si completarea informațiilor din articolele publicate de autor in capitole ale monografiei. 2.3. Diseminarea rezultatelor prin redactarea unui studiu. Evaluarea rezultatelor si a strategiilor de cercetare abordate.

3.1. Tehnoredactarea si corectarea monografiei. 3.2. Publicație intr-o revista indexata in baze de date internaționala. 3.3. Pregătirea monografiei pentru publicare. Evaluarea rezultatelor, redactarea raportului stiintific si a documentației aferente.

1.3. Sistematizarea informațiilor teoretice si metodologice obținute si corelarea lor cu datele obținute in cadrul cercetării:

1.1. Activitate de cercetare în biblioteci și arhive.

Locații: Iași, București.

Cercetările s-au desfășurat la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași al Academiei Române, Biblioteca Centrală Universitară din Iași.

a) biblioteci:

Biblioteca Academiei Române, București; Biblioteca Centrală Universitară din București; Biblioteca Națională a României.

b) arhive

La Arhivele Naționale din București au fost consultate:

Fond Ministerul Justiției Penale(1830-1866), număr de inventar 1675; fond Bibescu, număr inventar 1218; fond Boteanu, număr de inventar 1762; fond Cantacuzino, număr de inventar 1289; fond Parlament, număr de inventar 779; fond Senat, număr de inventar 302; fond Ministerul de Război, număr de inventar 2235, 2236; Fond Tribunalul Ilfov, număr de inventar 680;

1.2. Materialele au fost sintetizate și corelate cu studiile apărute în domeniu

1.3. Informațiile au fost sistematizate și corelate cu datele obținute în cadrul cercetării.

Urmărind itemi legați de apartenența socială și ocupația profesională, motivații și consecințe, lucrarea a grupat datele pe decenii, încadrate în limite cronologice cu semnificație istorică: 1859- unirea Principatelor Moldova și Țara Românească, constituirea statului român modern, și 1914 -declanșarea Primului Război Mondial. Marea problemă a studiilor referitoare la dueluri o reprezintă numărul lor. În condițiile inexistenței statisticilor oficiale sau private referitoare la duelurile din România, cercetarea a sistematizat și interpretat pentru prima oară în istoriografia românească 772 „afaceri de onoare”, încheiate cu 286 de dueluri. Numărul real al duelurilor este mult mai mare. În special, în primele două decenii la care ne referim, 1859-1880, comentariile din presă acuzau înmulțirea duelurilor, făcând referire la adevărate „epidemii” sau la „mania afacerilor de onoare”, criticând pasivitatea autorităților, fără a se intra în detalii. Astfel se explică faptul că rata de deces părea șocant de ridicată. Între anii 1859-1870, am găsit menționate 4 cazuri de deces (19% din totalul duelurilor identificate) și 6 răniri grave (28,57% din totalul duelurilor), iar pentru anii 1871-1880 aflăm 3 cazuri mortale (15,5% din total).

Un alt aspect urmărit s-a referit la rata de informare, numărul duelurilor ajunse la cunoștința publicului din totalul celor produse. Estimările statistice realizate arată procentajul de informare (rata de informații ajunse la public și recuperabile, ulterior, din diferite surse scrise), se ridică la un nivel maxim de 20%. Alte date, ce-i drept pentru perioada anilor 1859-1875, arată un indice de informare mult mai scăzut. Căpitanul Alexandru Drugănescu a avut 13 dueluri, dar s-au păstrat date doar despre ultimul, când a fost ucis de locotenentul Alexandru Vidrașcu, în 1875. Având în vedere exemplele menționate, cât și limitele cercetării, putem admite că numărul celor 286 dueluri cuprinse în statistica de față era cu mult depășit de cele asupra cărora nu s-au păstrat date, apreciem, cu rezervele de rigoare, peste 1000. Iar dacă admitem, în calculul teoretic, o proiecție statistică asemănătoare asupra celor 772 de afaceri de onoare, estimăm numărul acestora la peste 3000 de cazuri. Având în vedere că o afacere de onoare presupunea participarea a minim 6 persoane (dueliștii, cei patru

martori, plus medicii asistenți sau alți cunoscuți), mulți dintre ei participând la mai multe dueluri, putem vorbi de aproximativ 10.000 de persoane care au asistat la dueluri într-o calitate sau alta. Iată, așadar, o primă limită numerică a așa-numitei „comunități cavalești”, a bunei societăți care aderase și respecta rigorile codurilor de onoare occidentale.

Comparație cu statele occidentale

Comparativ cu societățile occidentale, numărul afacerilor de onoare pare modest. O statistică publicată de Icopo Gelli pentru anii 1879-1894 în Italia, înregistra o medie anuală de 269 dueluri, la o populație de aproximativ 30 de milioane și o rată de urbanizare de 30%. Statisticile arată că, în Franța, la o populație de 40 de milioane și o rată de urbanizare de 30%, între 1880-1889, avuseseră loc 598 de dueluri, soldate cu 16 morți, potrivit criminologului Gabriel Tarde, interpretând cifrele lui Emile Desjardins (Ferreus) *Annuaire du duel*, Paris (1900). Comparativ, în România s-au înregistrat cele mai multe dueluri, 107 (2 mortale) între anii 1881-1890. Fenomenul trebuie plasat în condițiile lui particulare, iar cifrele trebuie relaționate cu realitatea demografică și urbană. Afacerile de onoare reprezentau un fenomen exclusiv urban în România, în condițiile în care tânărul și micul stat avea printre cele mai scăzute rate de urbanizare din Europa. În 1899, spre sfârșitul perioadei de referință, doar 18,8% din populație, puțin peste 1 milion de locuitori, era categorizată ca locuind în centre urbane, dar, în fapt, o viață urbană reală, cu medii în care întâlnim asociații, cluburi sau organizații de socializare burgheze, medii competiționale sensibile la capitalul și prestigiul social, era mult mai redusă. Așa se face că baza de recrutare și eligibilitate a amatorilor afacerilor de onoare rămânea modestă în comparație cu statele occidentale, sub raportul numeric de 1/10 menționat anterior. Mai explicit, în condițiile unei populații și urbanizări la nivelul Franței, în România s-ar fi putut înregistra peste 1000 de dueluri în deceniul amintit. O a doua condiție pe care trebuie să o avem în vedere se referă la istoricitatea obiceiului. Duelul și onoarea în sensul occidental al conceptului n-au existat înainte de anul 1821 în Principatele Române. Rămâne de remarcat rapiditatea răspândirii duelului în doar jumătate de secol, la proporții care, susținute de cifrele menționate, se apropie în unele intervale de statisticile unor țări occidentale. Putem privi, așadar, duelul ca un aspect tipic al recuplării la spațiul cultural european, la normele de conduită occidentale. Demnitatea și respectul persoanei, într-un sens foarte larg, clamate de afacerile de onoare, rezonau îndeaproape cu descoperirea valorilor civice și construcția unei sfere publice.

Consecințele afacerilor de onoare

Cercetarea a arătat că, din totalul celor 772 afaceri de onoare, doar 37,05% aveau ca finalitate ieșirea pe teren, 14,25% se încheiau cu scuze publice sau oferite în privat, retractări de ofense și împăcări intermediare de martori. 30,31% aveau ca rezultat un refuz categoric de luptă, uneori sub forma tergiversărilor, condiționărilor exagerate legate de condițiile luptei pentru a împiedica duelul, la care se mai adăugau 6,87%, partea așa-numitelor „procese verbale de carență”, cazurile în care martorii provocatorului publicau în presă refuzul de a acorda satisfacție, pentru a-l decădea pe respectivul din cercul „oamenilor onorabili”. În 11,53% avem informații despre provocări, dar fără a cunoaște finalitatea tratativelor dintre secunzi și nici dacă duelurile s-au desfășurat.

Consecințele duelurilor

Mortalitatea în cele 286 de cazuri de duel a fost de 3,85% (11 cazuri mortale în care au fost implicați români), pentru perioada noastră de referință, în țară sau pe teritoriu străin. 13,29% dintre dueluri s-au soldat cu răni grave, amputări de membre, intervenții chirurgicale complicate, spitalizări îndelungate și efecte pe viață. 38,11% dintre dueluri s-au încheiat cu răni ușoare, sângerări fără importanță, în zone îndepărtate de organele vitale. Ele erau, de obicei, efectul înțelegerilor de tip *au premier sang*. Abia 38,11% dintre cazurile identificate s-au soldat fără efecte, incluzând în această categorie o parte importantă a ieșirilor pe teren de complezență, dar aproximativ o treime erau deznodământul fericit al unor lupte serioase, cu adversari determinați să provoace răni. Doar 5,59% dintre cazuri se încheiau cu un final neprecizat. Tendința, firește, este să le includem în categoria duelurilor fără răni, însă am întâlnit situații unde tăcerea era păstrată din considerente personale.

Românii au preferat în egală măsură pistolul și sabia (floretea sau spada). Potrivit datelor centralizate, în 45,1% dintre dueluri au folosit pistolul, 41,96% sabia (spada sau floretea), iar în 12,94% nu era precizată arma. În ceea ce privește mortalitatea sau rănilor produse, remarcăm următoarele concluzii: 8 din cele 11 cazuri de deces s-au produs prin împușcare, 2 prin tăiere cu sabia și 1 este neprecizat. Rata generală de mortalitate prin utilizarea pistoalelor era de 6,2%, în timp ce prin folosirea armelor albe era numai de 1,67%. Însă, în ceea ce privește rănilor grave, situația se răsturna. Doar 8,53% dintre duelurile cu pistolul se soldau cu răni grave, în timp ce în duelurile cu sabia urcau la 20,83%. Și mai spectaculoasă este statistica rănilor ușoare: doar 10,08% dintre ele survineau prin împușcare și 68,33% prin tăiere cu sabia, spada sau floretea. În fine, dintre duelurile încheiate fără nici un fel de urmări, numai puțin de 70,54% se desfășuraseră cu pistolul și doar 8,33% cu sabia.

Motivațiile afacerilor de onoare

Duelul era perceput drept gardianul unei etichete complexe, al bunelor maniere, al comportamentului politicos și plin de considerație în societate, al respectului reciproc între bărbați și a unei categorii educate. Primul motiv al provocărilor la duel la români, 28,63%, l-au constituit ofensele întâmplătoare, gesturile și acțiunile insultătoare, nerespectarea în temeinicia lor. La ele mai adăugăm 7,38% certuri spontane degenerate în lovituri fizice. Observăm prea puțin din gestul teatral și manierat al „aruncării mănușii” și prea multe priviri piezișe, acuzații necioplite ori cuvinte injurioase rostite la nervi nestăpâniți. Provocările puteau fi evitate simplu, dacă se respectau uzanțele bunelor maniere. Un alt motiv principal al provocărilor, 23,06% îl constituiau informațiile din presă, apreciate drept ofensatoare și colomnioase.

Categorii socioprofesionale

Ofițerii: Armata a fost furnizoarea celor mai numeroși dueliști -24,35%. Procentajul lor se ridica la 32,86% în primul deceniu de referință (1859-1870) ca apoi să coboare la 20%. Dar involuția este înșelătoare. Spre sfârșitul secolului XIX, o parte a ofițerilor se reorientase spre cariere politice ori administrative și un număr semnificativ de prefecti, primari, înalți funcționari aveau formație militară. Hipersensibili la insulte și rigizi în interpretarea lor, în afacerile de onoare la care au participat ei erau responsabili de 90% din provocări și de o mare parte a rănilor. Preponderența militarilor în afacerile de onoare era o consecință directă a militarismului. De la un stat fără armată, cu doar câteva sute de soldați în 1859, România ajungea în 1910 la 93.562 de militari permanenți -1,34% din populație, iar în vara anului 1913, în timpul

celui de-al Doilea Război Balcanic, reușea să mobilizeze peste jumătate de milion de oameni, 6% din populația țării.

Politicienii: Generalul Georges Boulanger se bucurase de o simpatie intensă în rândul societății bucureștene, majoritar francofonă, datorită mișcării sale revizioniste pentru modificarea constituției, revenirea la monarhie și revanșa împotriva Germaniei. Imaginea politicianului gata să-și dea viața pentru ideile și principiile în care credea a fost percepută ca un model admirabil și util în construirea unor cariere politice. Duelurile cu Charles Floquet (1888), cu baronul Lareinty (1886) erau pe larg prezentate și portretizate în presa română, ajutând la conturarea unui profil în a cărui componență se regăseau resuscitate imaginea masculină a cavalerului medieval, sacrificiul eroic cerut de militarism și devotamentul civic complet, rareori întruchipat de oamenii politici. Deceniul nouă, perioada franceză a lui Boulanger, corespundea unei dublări a frecvenței afacerilor de onoare, în care erau implicate persoane cu funcții politice în România, atingând în ultima decadă a secolului XIX, 22,67% din numărul total, egalându-i pe militari. Memorialistul și ziaristul Constantin Bacalbașa identifica această perioadă cu intrarea în prima linie a politicii a tinerilor conservatori veniți de la Paris cu toate ideile, eresurile și prejudecățile nobile care sugestionaseră mediul încât oameni dintre cei mai serioși căzuseră victime. În ciuda limbajului agresiv, nota generală a politicii românești rămânea departe de tragedii și în limitele duelurilor ordinare. Politicienii români nu au avut decât rareori principii de disputat, cât adversități personale de reglat. Deși au reprezentat 18,39% din numărul dueliștilor, doar jumătate din afacerile disputate aveau motivații politice declarate. Afacerile de onoare survineau mult mai frecvent în urma unor cuvinte grele, injurii aruncate, degenerate din discuții aprinse. Doar contextul, în Parlament, le-a făcut pe unele să fie declarate „dueluri parlamentare”, în realitate ele putând surveni oriunde altundeva unde s-ar fi exprimat conflictele. Presa făcea caz de socoteala foarte rece a gestului provocării. Politicienii contau pe prejudecata întâlnită că a „nu te bate înseamnă a-ți crea o situație dificilă în lumea noastră politică!”

Ziariștii: O categorie aparte o reprezintă ziariștii sau diverși publiciști care colaborau periodic cu presa vremii. Implicarea lor în afacerile de onoare se tripla începând cu deceniul al 9-lea, de la 5% din total până la 15-17%, și corespundea unei explozii numerice a presei românești. Apar zeci de titluri naționale și locale, practic nu exista figură importantă a vieții publice rămasă în afara ringului presei, definită tot mai evident o formă de obținere a unui statut social și, deseori, un vehicul pentru afirmarea în politică. Acest mijloc nou de comunicare și conturare a unei sfere publice din ce în ce mai largi, libere și consistente, devenea responsabil de apariția unei forme de „anxietate socială”. Ca formatori de opinie, ziariștii deveneau ținte predilecte pentru toate celelalte categorii, dar și pentru ei înșiși, presa era o tribună de provocări la duel, precum și a nenumărate procese de calomnie. 23,06% dintre provocări aveau drept cauză informații și opinii considerate insulte sau calomnii apărute în ziare, al doilea motiv de duel după ofensele interpersonale, iar în deceniul 1891-1900 au fost primul motiv între cauzele afacerilor de onoare -28,74%. Ziariștii, spre deosebire de ofițeri, sesizau mult mai bine jocul aparențelor și rolul imaginii în afacerile de onoare. Deși numeric au fost a treia categorie socio-profesională implicată în afaceri de onoare- 13%, duelurile aveau o rată de refuz de 70%, peste cea generală de 63,7%, efectele grave fiind, de asemenea, sub statisticile celorlalte categorii socio-profesionale.

Un alt aspect urmărit s-a referit la categoriile socio-profesionale care pretindeau satisfacție. Luând în considerare cele mai active categorii enunțate, - ofițerii, politicienii și publiciștii -, am urmărit gradul de pretindere a satisfacției, în cazurile unde au fost precizați clar provocatorii și provocații. Statistica ne arată că ofițerii pretindeau onoarea în proporție de 62,46%(198 de cazuri), fiind provocați în 37,54% (119 de cazuri), politicienii pretindeau onoarea și erau provocați în proporții egale -49,57%(114) la 50,43%(116), în schimb jurnaliștii erau, de departe, categoria profesională cea mai provocată la duel: doar 29,01%(47) erau angajați în afacerile de onoare în urma provocărilor făcute de ei, restul, în 70,99% dintre cazuri (115) fuseseră provocați.

O categorie cu o evoluție spectaculoasă în ceea ce privește implicarea în afacerile de onoare o reprezintă aceea a profesiilor liberale, avocaților și medicilor, dar și a comercianților, pe care o punem în legătură cu dezvoltarea economică a statului. Dacă între anii 1859-1870 nu-și manifesta prezența, ea ajunge să concureze politicienii în primul deceniu al secolului XX, semn al apariției unei categorii înstărite, care pretindea respectabilitate. În ceea ce privește mediile educaționale, afacerile de onoare nu reprezentau o caracteristică notabilă, nici măcar printre studenți, aceștia nedepășind 5% din cazurile anuale de onoare.

Observații: În cazul societăți românești observăm o diferență față de perspectiva propusă de Robert Nye, potrivit căruia duelul a reprezentat, printre altele, un ritual de integrare socială, prin împărtășirea unor cod comun al onoarei de către burghezie și aristocrație. În România nu au existat, după model francez, două plăci tectonice sociale - nobilimea și burghezia - obligate să încerce noi forme de conviețuire și relaționare prin intermediul unui cod al onoarei. Duelul nu fusese un drept sau un monopol al unei clase, râvnit de alte categorii sociale. Fiind un fenomen întârziat, cu punctul de vârf spre sfârșitul secolului XIX (111 afaceri de onoare se produc între anii 1894-1896), perioadă în care dispăruseră privilegiile, iar mobilitatea socială se accelera, categorii sociale diverse au avut ocazia să-l însușească și să-l cultive în același timp, alcătuind ceea ce se spune „societatea aleasă” sau „înaltă societate”. Generic, aceasta cuprindea, deopotrivă, reprezentanți ai vechilor familii boierești autohtone sau cele împământenite, publiciști, elita academică, înalți funcționari, ofițeri, proprietari, avocați, magistrați. Afacerile de onoare românești au fost de la început un fenomen democratic și egalitarist, multipolar și aglutinat. Foarte puține provocări, 2%, au fost refuzate pe motiv de „lipsă de respectabilitate” sau origine socială care „nu merita satisfacție”. În același timp, remarcăm frecvența apariției unor reprezentanți ai vechilor familii boierești, de neam sau împământenite, reconvertiți în alte roluri sociale, îmbrățișând cariere militare, politice sau profesii liberale. Un număr semnificativ dintre dueliști, 10-15%, în funcție de deceniul de referință, aveau nume aparținând unor genealogii sonore până în anul 1859. Cei mai numeroși dueliști cu nume de rezonanță boierească aparțineau familiilor Ghica, Lahovari, Rosetti, Suțu și Sturdza, la care adăugăm, într-o frecvență mai redusă pe Balș, Bălăceanu, Beldiman, Bibescu, Blaremburg, Catargi, Calimachi, Cantacuzino, Cerchez, Costaforu, Crețulescu, Culoglu, Filipescu, Grădișteanu, Iamandi, Lecca, Manu, Mavrocordat, Miculescu, Millo, Moruzi, Nottara, Poenaru, Rosenthal, Văcărescu, Vârnay, Ventura, Vlădoianu etc. Puțini făceau uz de calitatea de „prinț”, precum George Bibescu, altora li se atribuia titulatura de principe - Constantin Suțu-Brigadier, Albert Ghica etc. În cazul lor se poate identifica o puternică conștiință genealogică, o importantă memorie familială, capabile să genereze aspirația către norme sociale cu exigențe etice ridicate, iar duelul și codul onoarei au corespuns în parte acestei dorințe. În absența unei etici

nobiliare în sensul occidental al termenului și neprakticat, înainte de secolul XIX, duelul a fost adoptat natural de către categorii urbane, profesii liberale și, în special, de cei care îmbrățișau cariera armelor. Duelul ajungea să fie adoptat pe o scară îndeajuns de răspândită, încât să i se recunoască *de facto* statutul unui fenomen la care recurgea, în modul cel mai natural cu putință, o parte a înaltei societăți.

2.1. Valorificarea și structurarea informațiilor obținute din cercetare, a concluziilor dezbaterilor și discuțiilor prin redactarea unor capitole ale unei monografii. 2.2. Actualizarea și completarea informațiilor din articolele publicate de autor în capitolele monografiei.

2.1. 2.2. -Au fost redactate capitolele monografiei prin completarea informațiilor din articolele publicate anterior.

2.3. Diseminarea rezultatelor prin redactarea unui studiu. Evaluarea rezultatelor și a strategiilor de cercetare abordate.

A fost redactat studiul: Mihai Chiper, *Une société à la recherche de l'honneur. Le duel dans la Roumanie de l'ancien Royaume (1859-1912)*, trimis spre evaluare la „Revue d'histoire du XIXe siècle” (aflat în proces de evaluare, conform documentului atașat).

3.1. Tehnoredactarea și corectarea monografiei. 3.2. Publicație într-o revistă indexată în baze de date internaționale. 3.3. Pregătirea monografiei pentru publicare. Evaluarea rezultatelor, redactarea raportului științific și a documentației aferente.

A fost redactată și pregătită pentru publicare monografia:

Mihai Chiper, *O societate în căutarea onoarei. Duel și masculinitate în România (1859-1914)*, Iași, Editura Universității "Al. I. Cuza", 2012, ISBN 978-973-703-781-7.